

تاریخچه تشکیل مجموعه کتابخانه

تاریخچه تشکیل مجموعه کتابخانه به آغاز دهه ۱۲۴۰ ش. باز میگردد. در ۱۲۶۸ ق./۱۲۳۱ ش.، مدرسه دارالفنون در تهران کار خود را آغاز کرد و ۱۲ سال بعد (۱۲۸۰ ق./۱۲۴۳ ش.) کتابخانه کوچکی در آن مدرسه تأسیس شد و تقدیر چنین بود که این مجموعه کوچک در مدرسه‌ای که به سبک اروپایی ساخته شده بود، هسته اولیه مجموعه کتابخانه ملی ایران شود که ۷۳ سال بعد، در سوم شهریور ۱۳۱۶ ش. رسماً در تهران، گشایش یافت و یکی از مظاهر تجدد در این کشور به شمار می‌رفت.

در عهد مظفرالدین شاه که آشنایی ایرانیان با تمدن غرب بیشتر شد، در ۱۳۱۵ ق./۱۲۶۷ ش.، به منظور اشاعه فرهنگ و تأسیس مدارس جدید، انجمن معارف تهران تشکیل شد. انجمن یک سال بعد، در ۱۷ جمادی الثانی ۱۳۱۶/۱۲۷۷ ش. «کتابخانه ملی معارف» را با مجموعه‌ای که با کوشش فراوان گردآوری کرده بود، در جنب مدرسه دارالفنون، در محل انجمن، تأسیس نمود.

نکته مهم اینکه واژه «ملی» که در نام این کتابخانه به کار رفته، به هیچ وجه به معنای «ملیتی» و «ملی گرایانه» نبود، بلکه بیانگر آن بود که این کتابخانه هیچ گونه وابستگی به دولت ندارد و مؤسسه‌ای است غیرانتفاعی و مردمی. از این رو، بی‌جا نیست اگر آن را نخستین کتابخانه عمومی ایران بدانیم که در تهران تأسیس شد؛ کما اینکه تا چند دهه بعد کتابخانه ملی تبریز، کتابخانه ملی فارس، کتابخانه ملی کرمان، و کتابخانه ملی رشت نیز، که جملگی کتابخانه عمومی بودند، در ایران تأسیس شدند. والا در هرکشوری فقط یک کتابخانه ملی می‌تواند وجود داشته باشد. از این رو، صحیح نیست «کتابخانه ملی معارف» را سلف کتابخانه ملی ایران بدانیم.

در ۱۳۲۴ ق./۱۲۸۴ ش.، در زمان وزارت علاءالملک، کتابخانه ملی معارف به مدرسه دارالفنون منتقل و با کتابخانه آن مدرسه ادغام شد. در ۱۳۳۸ ق./۱۲۹۸ ش.، در زمان وزارت معارف حکیم‌الملک، نام «کتابخانه معارف» را بر این کتابخانه نهادند و بالاخره در ۱۳۵۳ ق./۱۳۱۳ ش.، در دوره وزارت معارف علی اصغر حکمت، به نام «کتابخانه عمومی معارف» خوانده شد.

بنا بر نظامنامه کتابخانه عمومی معارف (مصوب ۹ دی ۱۳۱۳ ش.) کتابخانه «از دواير اداره انطباعات بوده» و حدود ۵۰۰۰ جلد کتاب و به طور متوسط ۳۱ نفر مراجعه کننده در هر روز داشته است.

بخش «وظايف» نیز فقط به شرح وظايف کارکنان کتابخانه اختصاص دارد و هیچ اشاره‌ای به وظايف کتابخانه نمی‌کنند.

اما در نظامنامه اداره انطباعات (سازمان مادر کتابخانه معارف) در بخش دایره کتابخانه ملی، وظايف کتابخانه عبارت بودند از:

الف) تنظيم و مواظبت کتب موجود در کتابخانه و تدوین و طبع فهرست‌های لازم برای کتب.

ب) جمع آوری کتب منطبعة و جراید و مجلات داخله و خارجه که به کتابخانه می‌رسد.

ج) انتخاب و تعیین کتب خطی و چاپی که همه ساله باید برای تکمیل کتابخانه خریداری شود.

اینها بیشتر وظايف کلی یک کتابخانه عمومی است.

ریاست کتابخانه معارف در این زمان بر عهده جهانگیر شمس‌آوری بوده که به تازگی از آمریکا به ایران برگشته و با کتابخانه‌های جدید آشنا بود.

رویداد مهم دیگر در ۱۳۱۳ش، برگزاری کنگره و جشن هزاره فردوسی در تهران بود؛ شاید برای نخستین بار بود که گروه چشمگیری از ایران‌شناسان و خاورشناسان سراسر جهان در ایران گرد می‌آمدند.

در مدرسه دارالفنون تالاری به نام فردوسی نام‌گذاری شد و آثار خاورشناسان و ایران‌شناسان میهمان و کتاب‌هایی که به کنگره اهدا کرده بودند، در آنجا گردآوری شد. پس از برگزاری کنگره، این کتاب‌ها نیز به مجموعه کتابخانه عمومی معارف اضافه شد.

تاریخچه کتابخانه ملی

ریشه‌های شکل‌گیری کتابخانه ملی ایران، همچون بسیاری از نهادهای اداری نوین ایران به عصر ناصرالدین شاه قاجار باز می‌گردد. تأسیس کتابخانه سلطنتی در دربار و مهم‌تر از آن تأسیس کتابخانه‌ای در مدرسه دارالفنون (۱۲۴۲ شمسی) نخستین گام‌ها در مسیر ایجاد کتابخانه ملی بود. پس از آن انجمن معارف که به جهت توسعه مدارس در ایران ایجاد شده بود، ساختمانی در کنار کتابخانه دارالفنون با نام «کتابخانه ملی معارف ایران» به جهت استفاده محصلین مدارس به راه انداخت که حرکت به سوی تأسیس کتابخانه ملی را سرعت بخشید.

با این حال وضعیت عمومی کشور در سال‌های زوال حکومت خاندان قاجار مسئله کتابخانه را از اولویت‌ها خارج کرد تا اینکه با روی کار آمدن حکومت پهلوی که ملت‌سازی و ملی‌گرایی یکی از اولویت‌های اصلی‌اش بود، این نیاز دوباره مطرح شد. مهدی بیانی که ریاست کتابخانه معارف را بر عهده داشت، ایده ساخت کتابخانه ملی ایران را با علی اصغر حکمت در میان گذاشت و حکمت از شاه درخواست کرد که در کنار ساختمان در حال ساخت موزه ایران باستان، ساختمانی نیز برای کتابخانه ملی ساخته شود. در سوم شهریور ماه سال ۱۳۱۶، کتاب‌های کتابخانه معارف با موافقت وزارت فرهنگ و معارف به ساختمان جدید منتقل شد و در بیست و سوم شهریورماه نیز رسماً نام «کتابخانه ملی ایران» را بر خود گرفت.

یکی از مهم‌ترین اقدامات صورت گرفته پس از انقلاب که بر ماهیت و عملکرد کتابخانه ملی، تأثیر بسزایی گذاشت ادغام کتابخانه ملی با مرکز خدمات کتابداری بود. این مرکز که در سال ۱۳۴۷ آغاز به فعالیت کرده بود، در سال ۱۳۶۱ با کتابخانه ملی ادغام شد. قبل از این ادغام، کار سازماندهی منابع به صورت اصولی و علمی انجام نمی‌شد و از این زمان بود که حرکت نوینی در فهرست‌نویسی با استفاده از توان نیروهای متخصص مرکز و به ویژه اعضای هیأت علمی، به طور علمی و مطابق با استانداردهای بین‌المللی سازماندهی آغاز شد.

تصویب قانون واسپاری یکی از اقدامات اساسی در جهت بهبود عملکرد کتابخانه ملی بود که در سال ۱۳۶۸ به درخواست وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی انجام گرفت و به موجب مصوبه «الزام ناشران به تحویل تعدادی نسخ

رایگان انتشارات خود به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی»، کلیه ناشران کتب و مطبوعات دولتی و غیردولتی موظف به واسپاری آثار خود به کتابخانه ملی شدند.

پیش از انقلاب کتابخانه ملی تحت نظر اداره کل کتابخانه های وزارت فرهنگ و هنر و پس از انقلاب تحت نظر وزارت فرهنگ و آموزش عالی بود، اما در نهایت در سال ۱۳۶۹، به موجب قانون اساسنامه کتابخانه ملی ایران مصوب مجلس شورای اسلامی، سازمان کتابخانه ملی ایران به عنوان سازمانی مستقل و زیر نظر مستقیم ریاست جمهوری قرار گرفت.

در نهایت در سال ۱۳۸۱ به منظور ساماندهی مدیریت اسناد و ایجاد هماهنگی، تسهیل در دسترسی و صرفه جویی، سازمان اسناد کشور با کتابخانه ملی ایران ادغام شده و نام آن به «سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» تغییر یافت.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران هم اکنون با چهار معاونت (معاونت کتابخانه ملی، معاونت اسناد ملی (آرشیو)، معاونت پژوهش و دیجیتال و معاونت توسعه مدیریت و منابع انسانی) در دو ساختمان «کتابخانه ملی ایران» و «گنجینه اسناد ملی ایران» فعالیت می کند.

ساختمان قدیم و جدید کتابخانه ملی ایران

نخستین ساختمان کتابخانه ملی ایران با طراحی آندره گدار، معمار و باستان شناس نام آشنای فرانسوی، در کنار ساختمان موزه ملی ایران ساخته و در سال ۱۳۱۶ ش. رسماً افتتاح شد. چند سال پس از افتتاح کتابخانه ملی، نیاز به گسترده تر ساختن فضای کتابخانه در میان مسئولین آن به خوبی احساس میشد و بدین خاطر ساختمان جدیدی در سال ۱۳۴۰ به کتابخانه ملی افزود شد و زیربنای ساختمان کتابخانه ملی به ۱۰۰۰ متر مربع رسید.

پس از تبدیل شدن کتابخانه ملی به سازمانی مستقل، بار دیگر فکر گسترش مجموعه ساختمانهای کتابخانه ملی جدی شد. در سال ۱۳۷۵ کلنگ ساختمان جدید توسط آیت الله هاشمی رفسنجانی، رئیس جمهور وقت زده شد. کار ساخت آن در تابستان ۱۳۸۳ پایان یافت و در ۱۱ اسفند همان سال طی مراسمی و با حضور رئیس جمهور وقت، حجتالاسلام و المسلمین سید محمد خاتمی، رسماً افتتاح شد.

ساختمان جدید کتابخانه ملی، در هشت طبقه و حدوداً ۹۷۰۰۰ متر مربع زیربنا ساخته شده است و در برابر زلزله ۹ ریشتر مقاوم است. این ساختمان در شرایط عادی ۴ میلیون جلد و در صورت استفاده از قفسه‌بندی فشرده تا ۷ میلیون جلد کتاب و نشریه ادواری را در خود جای می‌دهد.

از مهم‌ترین ویژگی‌های ساختمان، معماری پلکانی و ترکیب هرمی آن است. حجم پلکانی ساختمان، این امکان را فراهم کرده تا نور افق از روزنها و نورگیرهای حاشیه ای بین طبقات (پنجره‌های اسپری) و نور خط الرأسی از نورگیرهای سقفی مستقر در سطوح بام‌ها، همه فضاهای اصلی و تالارهای مطالعه را غرق در روشنایی سازد. ترکیب هرمی ساختمان یادآور ترکیب اکثر بناهای معماری گذشته ایران است و روشنایی فضاهای داخلی با تأمین بیشترین نور از نورگیرهای سقفی و پیشانی‌های ساختمان، فضای بازارها و تیمچه‌ها و مساجد و بناهای تک افتاده‌ای چون قلعه‌ها و ارگ‌ها را در ذهن بیننده تداعی میکنند. ترکیب هرمی بنا به حجم اصلی ساختمان منحصر نمی‌گردد و ادامه آن در پستی و بلندی‌های سبز اطراف محوطه، ساختمان و محوطه را به صورت اندامی یکپارچه تا کناره‌های زمین کشانده و باعث گردیده تا این بنای ماندگار با دوستی با محیط اطراف خود به این مرتبه برسد.

تاریخچه سازمان اسناد ملی ایران

در ایران از عهد باستان، مانند سایر تمدنهای کهن، اسناد و مدارک را در آرشوها بایگانی می‌کردند و برای آن اهمیت زیادی قائل بودند؛ چنان که در دوره هخامنشی (۳۳۰ تا ۵۵۰ پیش از میلاد) زیربنای تشکیلات اداری امپراتوری را بایگانی سلطنتی تشکیل میداد و رئیس سازمان اداری، رئیس بایگانی سلطنتی بود. روند

حفظ اسناد در دوره ی اشکانیان و ساسانیان هم ادامه پیدا کرد و پس از رواج اسلام در ایران، به راهنمایی وزیران و دبیران ایرانی اسناد در محلی با عنوان «خزانه» نگهداری می شد. در حکومت صفویه تهیه و ارسال اسناد و مدارک امور مملکتی در دفترخانه دیوان اعلی (عمارت چهل ستون) محافظت می شد.

هر چند سابقه امور مربوط به اسناد و نگهداری آنها در مخازن دولتی و سلطنتی پیشینه‌ای بس طولانی دارد، اما اندیشه پیدایش بایگانی در مفهوم مدرن آن، به دوران قاجار باز می گردد. در اوایل دوره قاجاریه آرشیو در تشکیلات دربار قرار داشت و جزء اداره بیوتات بود اما از دوران ناصرالدین شاه با گسترش سازمان‌های اداری در ایران و تولید انبوه اوراق و پرونده‌های راکد، ایجاد آرشیو ملی و مرکز بایگانی راکد کل کشور به صورت ضرورتی اجتناب‌ناپذیر مطرح شد. در طول سالهای ۱۲۸۰-۱۳۰۹ ش. هیئتی فرانسوی و بلژیکی طرحی برای اصلاح نظام بایگانی کشور به اجرا گذاشتند و پس از آن برای نخستین بار در سال ۱۳۰۹ در هیئت وزیران مصوبه ای برای تشکیل یک مرکز اسناد دولتی تنظیم کرد که بر اساس آن وزارت مالیه (دارایی) اختیار گردآوری بخش اعظم قراردادها، امتیازات و اسناد دولتی را در اتاقی واقع در کاخ گلستان با عنوان «مرکز اسناد دولتی» را کسب کرد. تصویب لایحه تشکیل بایگانی کل کشور در ۱۳۳۸ و تصویب ایجاد مرکز بایگانی راکد در ۱۳۴۳ از دیگر گام های زیربنایی برای پایه‌گذاری مرکز اسناد ایران بودند. درنهایت لایحه تأسیس «سازمان اسناد ملی ایران» به مجلس شورای ملی داده شد و پس از بررسی قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران در تاریخ ۱۳۴۹/۲/۱۷ به تصویب رسید و به دولت ابلاغ شد. بر اساس این قانون از همان آغاز شورایی با عنوان «شورای اسناد ملی» تشکیل شد که یکی از مهم ترین ارکان آرشیو ملی از آغاز تا کنون بوده است.

سازمان اسناد ملی ایران تا سال ۱۳۸۱ به عنوان سازمانی مستقل و زیر نظر سازمان امور اداری و استخدامی مشغول فعالیت بود، تا این که در تاریخ ۱۳۸۱/۶/۲، بر اساس مصوبه شورای عالی اداری، با کتابخانه ملی ایران ادغام و سازمانی جدید با عنوان «سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» زیر نظر نهاد ریاست جمهوری، به وجود آمد و هر دو نهاد پیشین، در آن به عنوان معاونت هایی مستقل، شروع به فعالیت کردند.

ساختمان گنجینه اسناد ملی ایران

این ساختمان در سال ۱۳۸۱ افتتاح گردیده، در زمینی به مساحت ۷۵۰۰ متر مربع احداث شده است و دارای ۳۶۰۰۰ متر مربع زیربنا در ۱۷ طبقه می باشد. اسکلت ساختمان انعطاف پذیر بوده و درمقابل لرزش‌های ناگهانی و زلزله، مقاوم می‌باشد.

ساختمان برروی یک کرسی بتنی گسترده مستطیل شکل بنا شده و به تدریج در طبقات فوقانی آن از سطوح طبقات کاسته می شود و سازه زیگورات مانندی را تشکیل می دهد. وجود قوس ها و نقوش اسلیمی در نما، از جمله تمهیدات طرح برای الهام پذیری از معماری دوره اسلامی می‌باشد.